

Forfatningskampen, ca. 1870-1901

De første år efter grundlovsrevisionen i 1866 var det politiske klima ganske fordrageligt, men spørgsmålet om folketingsparlamentarisme begyndte for alvor at rejse sig omkring 1870. Striden handlede om magtfordelingen mellem Folketinget, der var domineret af Venstre, og Landstinget, hvor Højre havde massivt flertal. Grundloven bestemte, at finansloven først skulle forelægges Folketinget, så her mente Venstre, at man havde et effektivt våben til at tvinge en regering til at gå af, da det var grundlovsstridigt at opkræve skatter eller afholde udgifter, der ikke havde hjemmel i en vedtagen finanslov.

Da våbnet blev afprøvet første gang i 1873, resulterede det i et folketingsvalg, men da den kampberedte Estrup i 1875 havde overtaget regeringens ledelse, blev sagen for alvor sat på spidsen. Da Venstre i 1877 insisterede på nogle relativt ligegyldige bevillinger,

endte det med, at de to ting vedtog en finanslov med to forskellige formuleringer, hvorefter Estrup hjemsendte Folketinget og udstedte en provisorisk finanslov, der bemyndigede regeringen til at opkræve skatter og afholde udgifter, for så vidt de var vedtaget af begge ting.

Provisorietiden, 1877-1894

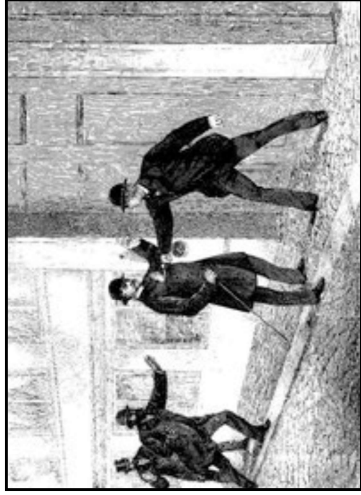
Med den provisoriske finanslov fra 1877 indledtes en uforsonlig politisk magtkamp mellem Estrup-regeringen og Folketinget. I 1877 afviste justitsministeren enhver klage om forfatningsbrud, da kongens grundlovsgivne ret til at udpege sine ministre ikke kunne anfægtes af et folketingsflertal. Det var også regeringens ret at kunne udstede provisoriske love, når Rigsdagen ikke var samlet.

Perioden blev præget af venstregruppernes taktiske bestræbelser på at placere sig i forhold til regeringen, hinanden og vælgerne. I begyndelsen af 1880'erne forsøgte venstrelederen Christen Berg (1829-1891) med "visnepolitikken" at sylte lovgivningsarbejdet, men det skræmte Estrup lige så lidt, som det genvakte Socialdemokratis fremgang og politiske gennembrud med to mandater i København ved valget i 1884 gjorde det. Med Københavns befæstning som en i brede kredse populær mærkesag udviklede han reelt sin

regering til et diktatur. Fra 1885 til 1894 hjemsendte han hvert år Rigsdagen før finanslovsforhandlingernes afslutning og regerede derpå på grundlag af provisoriske finanslove, der også indeholdt ubøvilgede udgifter til hovedstadens militæranlæg.

1885 er nok året, hvor det moderne Danmark har været tættest ved en egentlig revolution. Der dannedes riffelforeninger og agiteredes for skattenægtelse, mens regeringen svarede igen med "mundkurvscirkulærer", afskedigelser, fratagelse af bevillinger og provisoriske love om bl.a. oprettelse af et militært gendarmeri og om straf for ophidsende agitation i pressen. De sidste udstedtes efter et mislykket skudattentat mod Estrup i 1885, som alle oppositionsledere dog klart tog afstand fra. Men selv om det gærede i befolkningen, og det kom til drabelige slagsmål med de blå gendarmere på Brønderslev marked og andetsteds, kom det ikke til organiserede kamphandlinger.

Til gengæld gav provisorierne øget politisk bevidsthed og mobilisering blandt vælgerne. Den fælles kamp for demokrati og parlamentarisme fik også Venstre og Socialdemokratiet til at holde sammen betydelig længere, end deres ideologiske og materielle interesser egentlig tilsagde.

Samtidig tegning fra Illustreret Tidende af attentatforsøget på konseilspræsident Estrup den 25. oktober 1885

Fra danmarkshistorien.dk

Provisorisk finanslov 1885

Med ikrafttrædelsen af den provisoriske finanslov fra 1885 begyndte provisorierne, der var den foreløbige kulmination på forfatningskampen, der havde raset siden 1866. Provisorierne varede indtil 1894 og var kendetegnet ved, at regeringen hvert år udstedte en provisorisk finanslov magen til 1885-finansloven. Derudover udstedte regeringen også i 1885 og 1886 en række andre provisoriske love, som havde til formål at dæmpe oppositionens kritik af regeringen. 1885-finansloven gav regeringen bemyndigelse til at afholde "de til Statsstyrelsens forsvarelige Førelse nødvendige Udgifter". Regeringen kunne derfor eksempelvis bevilge 2,5 mio. kr. til ekstraordinære forsvarsudgifter.

Foreløbig Lov

om

Indtægts- og Udgiftsbevilling indtil Finantsloven for Finantsaaret fra 1ste April 1885 til 31te Marts 1886 er given.

23

Vi Christian den Niende af Guds Naade Konge til Danmark, de Venders og Gothers, Hertug til Slesvig, Holsten, Stormarn, Ditmarsken, Lauenborg og Oldenburg,

Gjøre vitterligt: At da der ikke inden det nye Finantsaars Begyndelse er tilveiebragt nogen samstemmende Vedtagelse af begge Rigsdagens Afdelinger af et Forslag til Finantslov for Finantsaaret 1885—86, have Vi fundet det nødvendigt i Henhold til Grundlovens § 25 ved foreløbig Lov at træffe de Foranstaltninger, som det almindelige Vel kræver, for at Statsstyrelsen kan fortsættes uforstyrret.

Thi byde og befale Vi, som følger:

§ 1.

Regeringen bemyndiges til at opkræve de bestaaende Skatter og Afgifter samt til foreløbig at afholde de til Statsstyrelsens forsvarelige Førelse nødvendige Udgifter - deriblandt de Udgifter, som ere vedtagne af begge Rigsdagens Afdelinger ved Finantslovsforslagets sidste Behandling - dog saaledes, at de Hovedsummer og særskilte Poster, der ere opførte paa de af Regeringen fremsatte Forslag til Finantslov for Finantsaaret fra 1ste

April 1885 til 31te Marts 1886, ikke overskrides.

§ 2.

Denne Lov træder i Kraft den 1ste April d. A.
Hvorefter alle Vedkommende sig have at rette.

**Givet på Amalienborg, den 1ste April 1885. Under
Vor Kongelige Haand og Segl**

Christian R.

(L.S.)

J.B.S. Estrup. J. Nellesmann. O.D. Rosenörn-Lehn. N.F.
Ravn. J.F. Scavenius. Hilmar Finsen. Bahnson.

Kildens oprindelse: Lovtidende 1885 nr. 32, s. 70.

24

Systemskiftet 1901

Forfatningskampen sluttede med et politisk forlig i 1894. Her blev Estrup efter et forlig mellem moderate Højre- og Venstrefolk overtalt til at gå af. Der kom dog fortsat ingen Venstrefolk i regeringen. Forliget blev af flertallet inden for Venstre opfattet som et forræderi, og det resulterede i dannelsen af det nye Venstrereformparti, der med den vestjyske skolelærer J.C. Christensen (1858-1930) som ny og effektiv leder i 1895 sejrede stort ved folketingsvalget, og som i 1901 nåede op på hele 76 mandater. Ved valget i 1901 var De Moderate faldet til 15 mandater, mens Socialdemokratiet var på vej op med 14. Og endelig kunne Højre ved sit sidste valg som regeringsparti kun mønstre 8 ud af Folketingets 113 mandater.

På dette tidspunkt var der efterhånden mange gode konservative kræfter, der ønskede en opblødning af den politiske situation. Det gjaldt både en halv snes "frikonservative" yngre godsejere i Landstinget og en

række indflydelsesrige erhvervsfolk uden for det parlamentariske system - ikke mindst ØK's direktør H. N. Andersen, der gennem sine gode relationer til kongehusets yngre medlemmer fik overbevist den gamle, stokkonservative konge om nødvendigheden af et systemskifte. Få måneder efter katastrofevalget afskediges det sidste Højre-ministerium Sehested, og der udnævntes omsider en Venstre regering – dog med en politisk ubeskrevet juraprofessor, J.H. Deuntzer (1845-1918), som konseilspræsident.

Med Systemskiftet anerkendtes, at en regering ikke kunne udnævnes eller overleve, hvis den havde et flertal i Folketinget imod sig. Kongens magt til at udnævne ministerier uafhængigt af Folketingets flertal forsvandt. Og dermed blev folketingsparlamentarismen det afgørende princip i det danske demokrati. Det kom under pres i 1920, men har været grundlovsfæstet siden 1953.

25

Folketingsvalgene og de politiske partier, 1848-1901

Danmark var opdelt i 101 (fra 1894 113) valgkredse, hvortil kom et mandat fra Færøerne. De fleste danske valgkredse bestod af en købstad og et omliggende valgdistrikt. Det betød, at landboerne i de fleste kredse kunne mønstre flere vælgere end byboerne. Herved opnåede bøndernes partier en uforholdsmæssig stærk stilling, for valgene afholdtes som rene flertalsvalg i enkeltmandskredse. Den af kandidaterne, der fik flest stemmer, var valgt; resten af de afgivne stemmer var spildte, da tillægsmandater først blev introduceret med grundlovsændringen i 1915. Først i 1901 indførtes der hemmelig afstemning; indtil da meddelte vælgerne mundtligt til valgbestyrelsen, hvem de ønskede at stemme på.

Ifølge Grundloven var rigsdagsmændene kun "bundne ved deres overbevisning og ikke ved nogen forskrift af deres vælgere". Idealet var, at lovgivningen skulle udrinde af en oplyst og fordomsfri debat mellem "de

begavede, de dannede og de rige", som Orla Lehmann formulerede det i 1860. Snævre materielle klasseinteresser hørte ikke hjemme på tinge, og derfor var fordømmelsen hård, når bønderne foretrak deres egne vadmelsklædte kandidater frem for højt meriterede samfundsborgere.

Reelt skete der dog fra første færd en partidannelse, men oftest som ret løse grupperinger af rigsdagsmænd uden noget fast organiseret bagland. Langtfra alle den første generations rigsdagsmænd lod sig dog entydigt eller permanent placere i en bestemt politisk bås. Socialdemokratiet (dannet i 1876) var det første "moderne" parti med program, presse og basisforeninger. Fra 1880'erne begyndt både Højre og Venstre at opbygge fastere partiapparater, men begge havde svært ved at få dem til at fungere med en bredt anerkendt myndighed. Det Radikale Venstre stiftedes derimod i 1905 som et moderne vælgerparti.

26

Under Junigrundloven kunne det politiske spektrum groft opdeles i tre: et helstatstro Højre, et nationalliberalt Centrum og et tredelt Venstre, der primært havde tilslutning fra bønder og husmænd.

Efter 1864 splittedes Centrum; de fleste trak til højre, mens et Mellemparti af fortrinsvis yngre hældede mere mod det nationale Venstre. Og i 1870'erne indgik de Nationalliberale i en egentlig regeringsalliance med godsejerne og blev derefter helt opslugt af det Højre-parti, der samledes som reaktion mod bøndernes Forenede Venstre.

Det Forenede Venstre proklameredes af 44 folketingsmænd med udsendelsen af et fælles program i 1870. Her gik J.A. Hansens (1806-1877) Folketingets Venstre med rod hos Bondevennerne og med bladet Almuevennen sammen med det Nationale Venstre, der havde sin tyngde blandt de grundtvigianske fynske bønder med Sofus Høgsbros (1822-1902) Dansk Folketidende som hovedorgan. Også det antimilitaristiske Jyske Folkeparti med Lars Bjørnbaks (1824-1878) Aarhus Amtstidende som talerør deltog i begyndelsen, men trak sig, før et mere gennemarbejdet program blev udsendt op til valget i 1872.

Det Forenede Venstres program fra 1870 fastslog indledningsvis, at "Junigrundloven i dens fulde omfang er folkets moralske ret". Dette krav var det stærkeste og ofte eneste bindemiddel for det skrøbelige sammenhold mellem Venstres grupper i de følgende 30 år. Venstre havde mange høvdinge og var som regel splittet i 2-3 fraktioner, der i praksis havde svært ved at optræde særligt "forenede".

Det var kravet om det demokratisk valgte Folketings ret til at afgøre regeringens sammensætning, der frem til 1894 fastholdt samarbejdet inden for Venstre.

Christen Berg (1829-91) var indtil sin død om nogen frontfiguren i kampen mod Højres blanke afvisning af Folketingets forrang over for Landstinget – og dermed af folketingsparlamentarismen. Han var en strålende agitator, der på møder og gennem sit avisimperium (den bergske presse) formåede at kalde vælgerne af huse.

I en halvhjertet alliance med Viggo Hørups (1841-1902) og Edvard Brandes' (1847-1931) europæiske Venstre (fra 1884 med dagbladet Politiken som talerør) mistede Berg dog grebet om Venstres mere moderate fløj med den kompromissøgende Frede Bojsen (1841-1926) i spidsen.